

Sławomir ŚLIWA

*Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji
w Opolu*

Aktywność poznawcza jako jeden z elementów profilaktyki pozytywnej we wczesnej edukacji

**Abstract: Cognitive Activity as One of the Elements of Positive Prophylaxis
in Early Childhood Education**

The article concerns prophylaxis at the first stage of a child's education. They are presented the thesis on how we can use preventive impact to stimulate the cognitive activity of the child.

In the first part of the article is presented the place of prophylaxis in early childhood education, including positive prophylaxis. Also, listed are prophylaxis strategies that can be used at this stage of education. At the end they are indicated competence of the teacher who deals with prophylaxis.

Key words: cognitive activity, positive prophylaxis, early education, strategies of prophylaxis

Słowa kluczowe: aktywność poznawcza, profilaktyka pozytywna, wczesna edukacja, strategie oddziaływań profilaktycznych

Wstęp

Okres wczesnoszkolny jest bardzo ważny zarówno dla dziecka, jak i dla rodzica oraz nauczyciela. Na tym etapie mogą się już ujawniać pierwsze postawy wobec nauki oraz szkoły. Edukacja wczesnoszkolna może mieć wpływ na dalsze sukcesy bądź niepowodzenia szkolne. Dlatego warto wzbogacać działania dydaktyczne i wychowawcze odpowiednimi działaniami z zakresu profilaktyki. Należy jednak pamiętać, że działania te powinny być przemyślane i przynosić pozytywne skutki, w szczególności w okresie dorastania.

W okresie wczesnoszkolnym następują zmiany we wszystkich rodzajach czynności dziecka. Zmiany te polegają przede wszystkim na:

- „wzroście planowości i podniesieniu się poziomu organizacji działań;
- rozszerzaniu się zdolności do podejmowania obowiązków i zdolności do samokontroli w toku wykonywania działań;
- intensywnym rozwoju myślenia i innych czynności psychicznych ważnych w sterowaniu zachowaniem;
- rozwoju zdolności do wysiłku i wytrwałości w dążeniu do realizacji podjętych zadań oraz tendencji do ich końca;
- wzroście uspołecznienia;
- relatywnym zmniejszaniu się udziału aktywności motorycznej w całości kształcie aktywności;
- na ważnych przekształceniach w sferze osobowości dziecka zmieniających jego stosunek do własnej działalności i jej wyników” (Tyszkowa, 1977, s. 153).

Przyjmuje się, że podstawą edukacji jest wykorzystywanie mocnych stron ucznia, ich rozwijanie, a także uświadamianie wychowankom własnych możliwości. Taki sposób nauczania — pomimo wielu mankamentów — motywuje jednak dziecko do uczenia się, a także umożliwia mu odniesienie sukcesu, dając poczucie satysfakcji oraz radości (Czaja-Chudyba, 2013, s. 14).

Dzieci, aby wykorzystać swój potencjał, muszą podejmować próby poznawania świata. Potrzebują do tego mądrych i oddanych dorosłych. Zadaniem nauczycieli jest tworzenie bogatego w bodźce środowiska edukacyjnego oraz wspieranie wychowanków w ich eksploracyjnych aktywnościach i pomysłach. Jeśli w szkole panują dobre relacje, a uczniowie wiedzą i czują, że nauczyciele są dla nich wsparciem, otwierają się na nowe doświadczenia i nie boją się podejmować własnych prób. Zaufanie okazywane dziecku przez dorosłych powoduje, że zaczyna ono wierzyć w siebie, a od tego zależą jego życiowe sukcesy (Żylińska, 2013, s. 249).

W rozwoju osobowości dziecka największe znaczenie ma związek poznania z działaniem i działania z poznaniem. Osobowość dziecka kształtuje się pod wpływem oddziaływania otaczającego świata, a także przez działanie dziecka mające na celu przekształcanie rzeczywistości (Galant, Sowa, 1991, s. 8).

Nauczanie przyjazne mózgowi opiera się m.in. na: rozwijaniu ciekawości poznawczej, rozwiązywaniu problemów, podejściu zadaniowym, odkrywaniu związków i szukaniu wyjaśnień, skłanianiu do stawiania ważnych pytań i wspieraniu uczniów, a przede wszystkim na wykorzystaniu różnych uzdolnień dzieci. Ponadto uwzględnia możliwości i zainteresowania oraz różne kanały przekazywania wiedzy (Żylińska, 2013, s. 287). Percepcja bodźców o określonych właściwościach wywołuje u dziecka stan niepewności, który jest czynnikiem determinującym występowanie konfliktu poznawczego. Jednostka dąży do usunięcia tego stanu właśnie przez podejmowanie różnych czynności eksploracyjnych, które uzupełniają początkowe dane i w ten sposób redukują stan konfliktu poznawczego (Jurkowski, 1986, s. 141).

Charakterystyczną cechą aktywności jednostki jest chęć do angażowania się w działalność poznawczą i odczuwanie zadowolenia z tego powodu. Dzięki temu człowiek zyskuje lepszą orientację w otaczającej go rzeczywistości (Guryc-ka, 1978, s. 35–36).

Dodatkowo zaspokojenie potrzeby miłości i bezpieczeństwa u dziecka pozwala na odkrywanie i badanie świata. Małe dzieci nieustannie szukają potwierdzenia tego, że wszystko, co robią, jest dobre. Dodaje im to odwagi do wykonania następnego kroku. Fascynacja dziecka własnym zachowaniem i otoczeniem pobudza rozwój mózgu (Hüther, Hauser, 2014, s. 51–52).

Efektywna nauka wymaga poczucia bezpieczeństwa, dobrych relacji, kreatywności oraz ciekawości. Ponadto powinna być nieprzymuszona, stymulująca zmysły dziecka i przede wszystkim interesująca (Kostusiak, 2015, s. 254–255).

Profilaktyka w edukacji wczesnoszkolnej

Zdaniem Z. B. Gasia (2003, s. 19) profilaktyka w szkole to proces, który wspiera dzieci w prawidłowym rozwoju i zdrowym życiu przez zapewnienie pomocy potrzebnej w konfrontacji ze złożonymi, stresującymi warunkami życia, a w efekcie umożliwi im subiektywnie satysfakcjonujące, społecznie akceptowane oraz bogate życie. Profilaktyka polega na wspomaganie człowieka w radzeniu sobie z trudnościami zagrażającymi prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu, a także na ograniczaniu i likwidowaniu czynników, które zaburzają prawidłowy rozwój i dezorganizują zdrowe życie, oraz inicjowaniu i wzmacnianiu czynników sprzyjających prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu (Gaś, 2005, s. 14).

Autor ten uważa, że w odniesieniu do jednostki wskazane jest przede wszystkim uczenie postaw wstrzemięźliwości, rozwijanie umiejętności osobistych i społecznych, wykorzystywanie metod interaktywnych, dostosowanie działań do wieku i płci odbiorcy, uwzględnienie rówieśniczych wzorców zachowań, rozwijanie świadomości wpływów medialnych, odpowiadanie na aktualne motywacje podejmowania zachowań dysfunkcyjnych, dostosowanie działań do specyfiki społecznej odbiorcy, a także preferowanie działań długofalowych (s. 17).

G. Edwards z kolei uważa, że działania profilaktyczne stwarzają człowiekowi okazję aktywnego uczestniczenia w gromadzeniu takich doświadczeń, jakie powodują wzrost zdolności do radzenia sobie w potencjalnie trudnych sytuacjach życiowych (za: Koczurowska, 1999, nr 12). Profilaktyka w takim rozumieniu jest działaniem ofensywnym, wyprzedzającym zdarzenia problemowe, które negatywnie oddziałują na jednostkę. Stwarza sytuacje treningu pożądanых umiejętności społecznych, aranżując sytuacje wychowawcze, wykorzystując zdarzenia nieplanowane oraz wyodrębniając rzeczy istotne z psychologicznego i pedagogicznego punktu widzenia (Kania, 2014, s. 393).

Profilaktyka pozytywna nie polega na eliminowaniu lub redukowaniu deficytów ucznia bądź jego środowiska wychowawczego, a na wydobywaniu z niego i jego bliskich tego, co najlepsze. Profilaktyka przyjazna mózgowi skupia się na działaniach mających na celu rozbudzenie zainteresowań oraz zdolności dzieci i młodzieży, rozwoju ich kompetencji psychospołecznych oraz wzmacnianiu poczucia wartości przez zaspokajanie potrzeby doświadczania świata. Profilaktyka ta powinna uwzględniać możliwości i zainteresowania uczniów, rozbudzać ciekawość poznawczą, uczyć rozwiązywania problemów, wspierać ich uzdolnienia (Śliwa, 2016, s. 16).

Szczególne możliwości do tego stwarza pierwszy etap edukacji, przyjazny oddziaływaniom profilaktycznym. Powinny one łączyć się z zabawą, wykorzystywać ciekawość poznawczą dziecka. Na tym etapie nauczyciele są autorytetami dla dzieci, pedagogika wczesnoszkolna to ich specjalność wyuczona, rodzice jeszcze współpracują ze szkołą, nauka odbywa się również przez zabawę, a dzieci chętnie uczęszczają do szkoły. Trzeba to wykorzystać i odpowiednio zaprogramować oddziaływania profilaktyczne (s. 16).

Profilaktyka przyjazna mózgowi powinna skupiać się na tych działaniach dzieci, podczas których zdobywają one pozytywne doświadczenia. Są to m.in. działania związane z kształtowaniem kompetencji psychospołecznych przez ich ćwiczenie w szkole. Może ono odbywać się w różnych sytuacjach zaaranżowanych uprzednio przez nauczyciela, np. w sytuacji związanej z proszeniem o pomoc czy też rozwiązywaniem problemów (tamże).

Dzieci poznają różne sposoby spędzania czasu wolnego, np. zajęcia sportowe. Zapoznanie dzieci z różnymi formami tych zajęć może skutkować ich dużym zainteresowaniem (s. 17).

Profilaktyczne programy integralne w szkole muszą wychowywać do trzeźwości, co oznacza, że w wieku dorastania wychowanek nie sięga po alkohol w żadnej postaci. W tym okresie trzeźwość oznacza całkowitą abstynencję. Program profilaktyczny musi uczyć trzeźwości również w sferze intelektualnej, emocjonalnej, moralnej oraz duchowej, dzięki której wychowanek odróżnia to, co go rozwija, od tego, co jest dla niego krzywdzące. Tylko taka wieloaspektowa trzeźwość chroni człowieka przed uzależnieniami (por. Łakomski, 2015, s. 45).

Ostatecznym celem wychowania, a więc i profilaktyki, jest kształtowanie postaw wychowanków. Wychowanie nie ogranicza się jedynie do przekazania dzieciom i młodzieży pewnej sumy wiedzy, lecz zmierza do promowania określonych sposobów postępowania, kompetencji, a także umiejętności życiowych. Dlatego integralny program profilaktyczny zawiera nie tylko elementy informacyjne, lecz także formacyjne. Chodzi o to, aby wychowanek nie tylko wiedział, na czym polega dojrzałe postępowanie w różnych sferach życia, ale również potrafił z tej wiedzy korzystać w praktyce. Stanie się to możliwe, gdy dzięki odpowiedniemu wychowaniu zdobędzie on potrzebne kompetencje i sprawności (s. 45).

Strategie oddziaływań profilaktycznych a aktywność poznawcza dziecka

Najpopularniejszymi strategiami oddziaływań profilaktycznych są:

- strategia przekazu wiedzy (informacji);
- strategia kształtowania umiejętności życiowych;
- strategia edukacji normatywnej;
- strategia alternatyw.

Strategia przekazu informacji jest najmniej skuteczną strategią z wymienionych. Najbardziej skuteczne są: strategia kształtowania umiejętności życiowych oraz strategia alternatyw, ponieważ angażują one odbiorcę oddziaływań profilaktycznych. Na pierwszym etapie edukacyjnym strategia przekazu informacji może się jednak okazać równie skuteczna. Dzieci w wieku wczesnoszkolnym są bowiem bardzo ciekawe świata, wciąż pytają i poznają rzeczywistość na wiele sposobów, również przez odbieranie różnych informacji.

Strategia przekazu wiedzy polega na przekazaniu informacji opartych na rzetelnej i sprawdzonej wiedzy na temat bezpośrednich negatywnych skutków danego zachowania (Borucka, Pisarska, Bobrowski, 2014, s. 7). Na pierwszym etapie edukacyjnym w ramach tej strategii można przekazywać dziecku istotne wiadomości o zachowaniach prozdrowotnych, dotyczące m.in. prawidłowego żywienia, roli aktywności fizycznej w życiu człowieka czy też rozwijania różnych zainteresowań.

Strategia edukacji normatywnej polega na wzmacnianiu i kształtowaniu norm wykluczających zachowania ryzykowne, np. przemoc. W ramach tej strategii jesteśmy w stanie m.in. zmieniać niepożądane normy na pożądane¹.

W edukacji wczesnoszkolnej możemy tę strategię wykorzystać do wzmacniania norm związanych z zachowaniami prospołecznymi. Dzięki tej strategii możemy również korygować zachowania odbiegające od norm, takie jak agresja czy przemoc.

Strategia kształtowania umiejętności życiowych to uczenie bądź wzmacnianie umiejętności takich, jak: nawiązywanie relacji z innymi, rozwiązywanie problemów, określanie celów, asertywność, komunikacja, budowanie pozytywnego obrazu siebie².

Dla dziecka będzie to pierwszy trening, dzięki któremu może ono doświadczyć potencjalnie trudnych sytuacji, które mogą pojawić się na jego drodze. W ramach tej strategii można wykorzystać zabawę.

Jak podkreśla B. Muchacka (2014, s. 16–17), zabawa odgrywa niezwykle ważną rolę w rozwoju psychofizycznym dziecka. Zaspokaja jego istotne potrzeby rozwojowe, rozwija myślenie przyczynowo-skutkowe i inne funkcje psycho-

---

¹ <http://www.kbpn.gov.pl/portaal?id=105808> (dostęp: 30 IX 2016).

² Tamże.

motoryczne, pobudza wreszcie do zdobywania wiedzy i rozwija orientację w świecie przyrody, przedmiotów i życia społecznego. W zabawie również kształtuje się psychologiczna struktura złożonych form działania, rozwijają się schematy czynnościowe i poznawcze w odniesieniu do rozmaitych dziedzin rzeczywistości. Schematy te tworzą sieć operacyjną. Dzięki zabawie rozwijają się u dziecka zdolności twórcze oraz relacje emocjonalne. Jest to forma aktywności, która nie tylko umożliwi dziecku poznawanie świata i siebie, ale także stymuluje jego wszechstronny rozwój. Dlatego też można ją wykorzystać do nauki nowych umiejętności psychospołecznych.

Strategia alternatyw opiera się na zaangażowaniu dzieci i młodzieży w atrakcyjne, bezpieczne aktywności, będące np. formą spędzania czasu wolnego: zajęcia teatralne, plastyczne, sportowe. Aktywności te powinny być dostosowane do potrzeb, możliwości i zainteresowań odbiorców oraz sprzyjać ich rozwojowi osobistemu i społecznemu³.

Na tym etapie trzeba pokazywać dzieciom, w jaki sposób można rozwijać swoje zainteresowania i konstruktywnie spędzać czas wolny. Jest to najlepszy moment do rozbudzenia ciekawości dziecka i odkrywania jego potencjału. Trzeba jednak pamiętać, że do każdego dziecka należy indywidualnie dobrać odpowiednią aktywność.

Kompetencje nauczycieli a rozwój poznawczy dziecka

Aby umiejętnie stymulować rozwój poznawczy dziecka, trzeba mieć do tego odpowiednie kompetencje, związane zarówno z nauczaniem, jak i z działalnością wychowawczą oraz profilaktyczną.

Zadaniem nauczyciela jest nieustannie poszukiwanie nowych doświadczeń pedagogicznych, a nowe okoliczności czasu i miejsca winny być traktowane jako okazja do sprawdzenia własnych rozwiązań metodycznych (Kosztyła, 2014, s. 117). Nauczyciel twórczy powinien ciągle szukać nowych źródeł zabawy, m.in. przez: poznanie zainteresowań dzieci, realizację programów autorskich i własnych zainteresowań oraz pasji, a także przez podróże (okoliczności środowiskowe; por. s. 118).

Działanie twórcze umożliwia dziecku wyrażanie siebie, rozwój własnego potencjału, a także nabywanie i doskonalenie takich kompetencji i umiejętności, które pozwalają na adekwatne radzenie sobie w nowych sytuacjach. Współcześnie nie kwestionuje się wartości działania twórczego i jego pozytywnego wpływu na autorefleksję oraz doskonalenie się uczniów edukacji wczesnoszkolnej. Nauczyciele starają się również uwrażliwić na przejawy kreatywności dziecka oraz wprowadzać do swoich zajęć innowacyjne metody i ćwiczenia, aktywizujące różnorodne

---

³ <http://www.kbpn.gov.pl/portals?id=105808> (dostęp: 30 IX 2016).

wartości związane z realizacją tradycyjnych obszarów nauki i sztuki (Czaja-Chudyba, 2016, s. 70–71).

Mistrzostwo nauczyciela wczesnej edukacji ma aspekt dydaktyczny, optymalizując szanse rozwoju uczniów w obszarach powierzonych jego kompetencji i odpowiedzialności, ale ma również aspekt wychowawczy, będąc najlepszą inspiracją i najlepszym wzorem wszelkiego mistrzostwa (Szkolak, 2016, s. 40–41).

Nie powinno się jednak zapominać o kompetencjach profilaktycznych. Kompetentny nauczyciel-profilaktyk powinien mieć wiadomości z zakresu:

— podstaw profesjonalnej profilaktyki (podstaw prawnych oddziaływań profilaktycznych, strategii tych oddziaływań, metodologii badań nauk społecznych, diagnostyki psychopedagogicznej, konstruowania programów profilaktycznych, monitoringu i ewaluacji);

— podstaw wiedzy dotyczącej zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży (czynników chroniących i czynników ryzyka, wyników badań nad zachowaniami ryzykownymi, substancji psychoaktywnych, klasyfikacji zachowań ryzykownych);

— podstaw wiedzy o prawidłowościach rozwojowych dzieci, młodzieży i dorosłych oraz relacji interpersonalnych (pedagogiki zaburzeń zachowania, pedagogiki: społecznej, twórczości, kreatywnej, opiekuńczo-wychowawczej, resocjalizacyjnej, specjalnej, psychologii społecznej, rozwojowej i klinicznej, socjologii dewiacji i kontroli społecznej, socjologii młodzieży);

— podstaw wiedzy dotyczącej pracy z dziećmi, młodzieżą i rodzicami (naukowych podstaw dotyczących teorii wyjaśniających zachowania dzieci, młodzieży i dorosłych, form i metod nauczania oraz pracy z dziećmi i młodzieżą).

Dotyczy to także umiejętności z zakresu:

— pracy z uczniami i ich rodzicami (diagnostyki, pracy z dziećmi i ich rodzicami, motywowania innych, dawania przykładu, wywierania pozytywnego wpływu, budowania autorytetu, budowania zespołu, tworzenia pozytywnych relacji z innymi, współdziałania);

— projektowania programów profilaktycznych (konstruowania i wdrażania oddziaływań profilaktycznych);

— realizowania programów profilaktycznych (monitorowania i ewaluacji programów profilaktycznych);

— umiejętności psychospołecznych (podnoszenia kompetencji, samokształcenia, umiejętności komunikacyjnych, radzenia sobie w sytuacjach trudnych, asertywności, rozwiązywania problemów, kreatywności, radzenia sobie ze stresem, podejmowania decyzji, rozpoznawania stanów emocjonalnych własnych i innych, empatii).

Podsumowanie

Aktywność poznawcza dziecka jest szczególnie duża na pierwszym etapie edukacyjnym. Zadaniem nauczyciela-profilaktyka jest ustawiczne dążenie do rozwoju dziecka. Oddziaływania profilaktyczne planowane są przede wszystkim w szkole i zapisane są w szkolnym programie profilaktyki. Stąd tak duża rola nauczyciela jako ich realizatora z jednej strony i odbiorcy — z drugiej.

Aby jednak profilaktyka wspomagała rozwój poznawczy dziecka, musi być przyjazna. Dlatego coraz częściej w szkołach zauważa się stosowanie modelu profilaktyki pozytywnej, która rozwija potencjał dziecka i wyposaża je w nowe umiejętności, niezbędne do pełnienia podstawowych ról społecznych.

Wykorzystując odpowiednie strategie profilaktyczne (m.in. strategię przekazu wiedzy (informacji), strategię kształtowania umiejętności życiowych, strategię edukacji normatywnej czy też strategię alternatyw), nauczyciele są w stanie wspomóc proces wychowania i odpowiednio realizować zadania związane z profilaktyką w szkole.

Bibliografia

- Borucka, A., Pisarska, A., Bobrowski, K. (2014). *ABC szkolnej profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży*. „Świat Problemów”, nr 1, s. 5–11.
- Czaja-Chudyba, I. (2013). *Dylematy i kierunki rozwoju zdolności uczniów w przestrzeni współczesnych zmian cywilizacyjnych*. „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 2, s. 7–20.
- Czaja-Chudyba, I. (2016). *Odkrywanie i wspieranie wartości w procesie dziecięcej twórczości*. „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 1, s. 61–71.
- Galant, J., Sowa, J. (1991). *Proces uspołeczniania dzieci w klasach początkowych*. Warszawa: WSiP.
- Gaś, Z. B. (2003). *Szkolny program profilaktyki. Istota, konstruowanie, ewaluacja*. Warszawa: MENiS.
- Gaś, Z. B. (2005). *Profilaktyka w szkole. W: B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska (red.), Profilaktyka w szkole, Poradnik dla nauczycieli*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej.
- Gurycka, A. (1978). *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*. Warszawa: WSiP.
- Hüther, G., Hauser, U. (2014). *Wszystkie dzieci są zdolne. Jak marnujemy wrodzone talenty*. Przeł. A. Lipiński. Słupsk: Wyd. Dobra Literatura.
- Jurkowski, A. (1986). *Rozwój umysłowy i aktywność poznawcza uczniów*. Warszawa: WSiP.
- Kania, S. (2014). *Pedagogika turystyki jako metoda w profilaktyce szkolnej*. „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 4, s. 392–399.
- Koczurowska, J. (1999). *Jaka profilaktyka w nadchodzącym wieku?*, „Świat Problemów”, nr 12, s. 24–27.
- Kostusiak, M. (2015). *Nauka przez zabawę*. W: W. Sikorski (red.), *Neuroedukacja. Jak wykorzystać potencjał mózgu w procesie uczenia się*. Słupsk: Wyd. Dobra Literatura, s. 245–292.
- Koszyła, B. (2014). *Kreatywny nauczyciel jako twórca zabawy*. „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 1 (3), s. 115–134.
- Łakomski, M. (2015). *Aksjologiczny wymiar integralnego wychowania i profilaktyki w szkole*. „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 2 (6), s. 41–49.

- Muchacka, B. (2014). *Zabawa w poznawczym rozwoju dziecka*. „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 1 (3), s. 7–18.
- Szkolak, A. (2016). *Portret mistrza w zawodzie nauczyciela wczesnej edukacji*. „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 1 (7), s. 39–50.
- Śliwa, S. (2016). *Neurodydaktyka a profilaktyka w kształceniu zintegrowanym*. W: F. A. Marek, U. Strzelczyk-Raduli, K. Błońska (red.), *Wspieranie rozwoju dzieci i dorosłych*. Opole: Wyd. Instytut Śląski.
- Tyszkowa, M. (1977). *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Żylińska, M. (2013). *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*. Toruń: Wyd. Naukowe UMK.